

Suočavanja s prošlošću i sadašnjošću (*Druga Republika*)

Wynfrid KRIEGLEDER
Universität Wien

Pregledni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 28. 9. 2018.

Među ubojicama i krijumčarima Austrijsko poslijeratno doba u žanru *hard boiled* kriminalističkih romana^{*/**}

Neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata u austrijskoj se književnosti mogu pronaći vrlo različite strategije korištene za književno oblikovanje iskustava kaotične sadašnjice – ukoliko su autori bili uopće spremni suočiti se s tim iskustvima. Povijest književnosti do sada je malo pozornosti poklanjala mogućnosti da se psihička i moralna devastacija društva uzrokovana ratom i razaranjima tematizira u žanru kriminalističkog romana, a posebno u žanru američkog *hard boiled* detektivskog romana.

Činjenica što je taj žanr do sada vrlo slabo proučen proizlazi iz toga što je germanistika dugo vremena jednostavno ignorirala kriminalističke romane na njemačkom jeziku (Hall: *Crime Fiction in German*). Povijest žanra gotovo nije obrađena sve do danas, unatoč njihovoj masovnoj proširenosti još u međuratno doba. Irmtraud Götz von Olenhusen navodi da je između 1900. i 1945. objavljeno oko 10.000 kriminalističkih romana na njemačkom jeziku, uglavnom se nije radilo o prijevodima, nego su to u pravilu bili originali (Olenhusen, 109). Kriminalistički romani bili su popularni i tijekom nacionalsocijalističke ere, iako je nacionalsocijalistička politika pokušavala umanjiti omiljenost krimića i 1941. je “dekadentne” kriminalističke romane angloameričkog porijekla” (Olenhusen, 125) jednostavno zabranila (usp. Würmann: *Zwischen Unterhaltung und Propaganda*).

Budući da premalo znamo o tradiciji njemačkog kriminalističkog romana, ne možemo sa sigurnošću tvrditi jesu li određeni žanrovi kriminalističkog romana nakon 1945. kulturni import iz Sjedinjenih Američkih Država ili su se autori nadovezali na izvornu domaću tradiciju. Sasvim je sigurno kako je američka kriminalistička literatura nakon 1945. dosegla ogromnu popularnost, čemu je naravno pridonio i film. Ali od kojeg su trenutka njemački autori sami počeli pisati u američkoj maniri? O tom pitanju nema konsenzusa. U svojem radu Wolfgang Kemmer argumentira da je *hard-boiled school* američkoga krimi-

nalističkog romana produktivno recipirana tek od 1970-ih godina s razvojem takozvanog “novoga njemačkog kriminalističkog romana” (Kemmer, 7–15). Suprotno tome, nastojat će pokazati da su se mladi autori već znatno ranije pozivali na taj žanr. Pri tome se dijelom oslanjam na rezultate istraživačkog projekta koji na Sveučilištu u Beču proučava odraze Hladnog rata u austrijskoj kulturi i književnosti (Hansel i Rohrwasser: *Kalter Krieg in Österreich*; Stocker i Rohrwasser: *Spannungsfelder*).

Što se podrazumijeva pod *American hard-boiled detective story*? Sean McCann je njezine sastojke opisao na sljedeći način:

tough-talking, streetwise men; beautiful, treacherous women; a mysterious city, dark, in Raymond Chandler’s famous phrase, “with something more than night”; a disenchanting hero who strives, usually without resounding success, to bring a small measure of justice to his (or more recently, her) world.¹

Prema McCannu, žanr svoj uspjeh u prvom redu zahvaljuje takozvanim *pulp magazines* iz 1920-ih godina, dakle jeftinim svescima izdavanima u nastavcima. Oni su bili književni odgovor na organizirani kriminal koji se pojavio kao posljedica prohibicije te su zamijenili klasični engleski kriminalistički roman s njegovim briljantnim amaterskim detektivom koji

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta HRZZ “Postimperijski narativi u srednjoeuropskim književnostima moderne” (IP-2014-09-2307 POSTIMPERIAL).

** Ovaj je rad proširena i prevedena verzija mojega priloga “The Productive Reception of the American Hard-Boiled Detective Novel in Post-1945 Austrian Literature”, koja će uskoro biti objavljena u zborniku *Ideas Crossing the Atlantic. Theories, Normative Conceptions and Cultural Images* (ur. Waldemar Zacharsiewicz).

¹ McCann: *The hard-boiled novel*, str. 42. Chandlerov citat se odnosi na Raymonda Chandlera: *Introduction to “Trouble Is My Business”* (1950; repr. New York: Vintage, 1988), str. viii.

je svoje zagonetke do tada rješavao “within the isolated world of the sybaritic leisure class” (isto, 43). Često se nailazi na tvrdnju kako su *hard-boiled* detektivske priče ocrtavale realističniju sliku zločina od tradicionalnih priča o Sherlocku Holmesu ili Herculeu Poirotu. McCann naravno naglašava da je pri tome samo jedan fantastični fikcionalni univerzum zamijenjen drugim:

[hard-boiled detective story] displaced one popular fantasy (emphasizing status competition and what was then called “brain work”) with another, combining two themes that had assumed increasing resonance in the US in the years following World War I: the tension between bureaucratic organization and personal autonomy, and the violent struggle [...] between “civilization” and “barbarity”. (isto, 44)²

Dashiell Hammett i Raymond Chandler, dvojica najpoznatijih autora *hard-boiled* detektivskih romana, razvili su različite narativne strategije. Kod Hammetta detektiv nije junak, nego prosječni Svatković bez posebnih svojstava i jednostavno vrši svoj posao. Hammett zbog toga uglavnom koristi heterodijegetski, tj. (prema Wolfu Schmidtu) “adijegetski” glas (Schmidt, 81–86) – jednostavnije rečeno, pripovijeda u trećem licu jednine. Chandler je, za razliku od njega, stvorio romantičnu verziju *hard-boiled* detektiva – pripovjedača u prvom licu jednine, koji je emocionalno upleten u slučajeve, iako skriva te emocije i upotrebljava jezik što umnogome podsjeća na često citiranu Hemingwayevu teoriju ledenjaka.³

U nekim austrijskim kriminalističkim romanima iz razdoblja oko 1950. pronalaze se elementi te američke tradicije. U nastavku ću proučiti tekstove Johanna Maria Simmela, Mile Dora i Reinharda Federmanna.

Johannes Mario Simmel rođen je 1924. godine u Beču. Njegov otac Židov uspio je pobjeći pred nacistima u Englesku. Sve do kraja rata Simmel je radio kao inženjer kemije, od 1945. godine u redakciji novo osnovanih bečkih novina *Welt am Abend*. Majka mu je radila za filmsku kompaniju Wien-Film.⁴ Ove činjenice valja spomenuti jer se oba romana koja će se ovdje prikazati odvijaju u novinskom, odnosno u filmskom miljeu.

Simmel, čiji književni počeci padaju u poslijeratni Beč, 1950. godine preselio se u München te je nared-

nih godina postao autor bestselera. Njegovi su romani do 1999. godine dosegli nakladu od 73 milijuna primjeraka.⁵ Književna kritika ga dugo nije ozbiljno shvaćala, iako su svi priznavali njegov politički angažman, pacifizam i posebno njegove antifašističke stavove. Simmel je umro 2009.

U nakladi Buchverlag Demokratische Druck- und Verlags-Gesellschaft iz Linza je 1950. godine objavio dva kriminalistička romana u nizu džepnih knjiga pod imenom “Bärenbücher”. Niz je vjerojatno osnovan kako bi ponudio forum kriminalističkoj književnosti na njemačkom jeziku. Začudo, ta dva romana kasnije nisu više nikada ponovno izdana, čak ni onda kada je Simmel već postao poznat te je niz njegovih mladenačkih djela ponovno izašao na tržište. Možda je sam vjerovao kako te dvije knjige nisu vrijedne ponovnog objavljivanja.

Prvi roman, *Ubojica ne pije mlijeko (Der Mörder trinkt keine Milch)* odigrava se u suvremenom Beču unutar 24 sata. Većina događaja odvija se u redakcijskim prostorijama novina *Wiener Mittag* u zgradi u Schulerstraße. Osim nekih likova iz podzemlja, većina likova potječe iz novinskog miljea. Ujutro tog dana glavni urednik počinu samoubojstvo u svojem uredu; u njegovoj je sobi pronađen nepoznati leš. Kasno poslijepodne ubijen je i slugač. Još prije zore sljedećeg dana zagonetka je riješena i ubojica otkriven.

Nema središnjeg istražitelja. Pripovjedač preuzima perspektivu različitih likova, najčešće uskačući u ulogu mladog novinara Waltera Langa, koji sve više i više postaje glavnim nositeljem simpatija i na kraju doživljava *happy ending*. Lang će naime na kraju iz pandži zlikovaca spasiti svoju mladu kolegicu Mariju Walden, koja mu je neposredno prije toga priznala svoju iskrenu ljubav.

Zaplet i rješenje slučaja ponešto su apsurdni. Veći dio vremena sve ukazuje na to kako su smrtni slučajevi povezani s kriminalnom bandom krijumčara deviza, čije aktivnosti novine pokušavaju razotkriti. Više novinara doživjelo je pritisak da spriječi planirano objavljivanje te priče. Osim toga, tajanstvena banda pokušava prisiliti novine na suradnju. U dnevne uredničke članke trebali bi unijeti određene riječi kao kodove koji bi poslužili komunikaciji među članovima bande. No na kraju se ispostavi da za zločine postoji privatni motiv iz mračne prošlosti glavnoga urednika koji je prije rata živio u Parizu. Naizgled bezazleni poslužitelj u redakciji Heinrich Weber počinio je ta umorstva nakon što je godinama ucjenjivao glavnog urednika. Uza sve to Weber se još razotkriva i kao tajanstveni vođa bande krijumčara. Nakon divlje automobilske jurnjave ulicama Beču on umire zabivši se u ulične barikade koje je postavila američka vojna policija.

⁵ Taj broj preuzimam iz Aspetsbergerova članka: *Simmel ist keine “Marquise Valtentante”*.

² O literarnim strategijama u *hard-boiled* romanima usp. Osterwalder: “*Guess again*”.

³ “If a writer of prose knows enough of what he is writing about, he may omit things that he knows and the reader, if the writer is writing truly enough, will have a feeling of those things as strongly as though the writer had stated them. The dignity of movement of an ice-berg is due to only one-eighth of it being above water” (cit. prema: *A Companion to Hemingway’s Death in the Afternoon*. Ur. Miriam D. Mandel. Rochester, N.Y. 2004, str. 250. https://books.google.at/books?id=V3lcBcMC_c0C&pg=PA250&lpg=PA250&dq#v=onepage&q&f=false).

⁴ V. https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Mario_Simmel.

Upućuje li taj roman na bliskost s američkom *hard-boiled* tradicijom? Ponajprije treba razjasniti što u ovom romanu nalazimo, a čega u njemu nema. Simmelov Beč odgovara američkoj tradiciji – to je upravo onaj Beč koji oslikava i poznati britanski film *Treći čovjek* (*The Third Man*) iz 1949. godine. Posvuda su vidljivi tragovi rata. Sumnjivi noćni lokali u kućama urušenima od ratnog djelovanja glavno su sklonište bande krijumčara, a zlikovac Heinrich Weber koristi nekadašnje sklonište od zračnih napada kako bi u njemu zatočio proganjanu nevinost, aura korupcije prožima cijeli grad, kao i tisak. Svi su potkupljivi.

Naravno, zanimljivije je što se sve u ovom romanu ne tematizira. Aktualna internacionalna politička situacija, dakle Hladni rat, nigdje se ni ne spominje; jednako kao ni unutarnje političke prilike u Austriji ili činjenica da se zemlja, kao i grad Beč, nalaze pod okupacijom četiriju savezničkih sila. Dva puta intervenira američka vojna policija kako bi pomogla austrijskoj, ali ostali saveznici, a pogotovo Sovjeti, ne igraju nikakvu ulogu.

Nacionalsocijalistička prošlost gotovo je sasvim izbrisana. Kada danas čitamo austrijski roman koji se zbiva u 1950-im godinama i prikazuje mračnu prošlost jednoga od likova, vjerojatno bismo očekivali da ta mračna prošlost ima neke veze s političkom situacijom prije 1945. godine. Johannes Mario Simmel je doista u svojim kasnijim romanima često konstruirao priče oko takve konstelacije, najizrazitije u svojem bestselleru *I Jimmy se približava dugi* (*Und Jimmy ging zum Regenbogen*, 1970). No u svijetu romana *Ubojica ne pije mlijeko* nikada ne bismo došli na pomisao da su do prije nekoliko godina u Beču na vlasti bili nacisti, kada to inače ne bismo znali. U jednoj jedinoj epizodi pojavljuje se aluzija na to razdoblje. Urednika kulturne rubrike u novinama, Dr. Czernya, je 1941. skrivala Teresa Heller, žena glavnog urednika, jer je bio “politički proganjen” te je više godina potajno živio u njihovoj kući na periferiji Beča. Ona u romanu kaže “uspjelo mi je progurati ga kroz posljednje tri godine rata”, čime pojašnjava njegovu lojalnost prema sebi. On je svjestan “da sam mu tijekom rata takoreći spasila život”. Gospođa Heller pored toga zna: “ima sasvim dovoljno slučajeva ljudi koji su po završetku rata i opasnosti zaboravili na zahvalnost” (Simmel, 1950a: 141). Osim te primjedbe – a ona je za tijek priče sasvim irelevantna – neposredna prošlost ne igra u romanu nikakvu ulogu. Ne pojavljuje se ni jedan bivši nacist. Također, ne saznaje se ni jesu li i kako su muški likovi, kojih je u romanu mnogo, bili pogođeni ratom. Jesu li služili u Wehrmachtu? Jesu li dospjeli u ratno zarobljeništvo? Takva se pitanja ne postavljaju.

Simmelov kriminalistički roman se od američke tradicije *hard-boiled* romana najviše razlikuje po prikazu policije. Slučaj će naposljetku riješiti “komesar” Wagner zajedno s policijskim detektivom Schlesingerom. Dakako, u romanu se pojavljuje korum-

pirani policajac, potajno radi za gangstersku bandu i izručuje junakinju Mariju Walden zlikovcu Weberu pod izlikom da će ju odvesti u policijsku postaju. Ali taj je čovjek poslovična crna ovca u inače besprije-korno bijelom stadu. U nacionalsocijalističkim kriminalističkim romanima policija je uvijek bila pozitivno prikazivana, dok detektivi pojedinci, svejedno da li u maniri *hard-boiled* ili intelektualni osobenjaci, nisu imali nikakvu ulogu – nikome nije bilo dopušteno djelovati mimo državnih autoriteta (Olenhusen 124f). Dakle, u tom je pogledu Simmelov kriminalistički roman daleko prije sličan domaćoj tradiciji nego američkom modelu.

U Simmelovom romanu valja spomenuti i ulogu metafikcije. Autor je svjestan činjenice da piše kriminalistički roman, a čini se i da njegov komesar Wagner zna da je lik iz kriminalističkog romana. Nakon drugog umorstva – slagač je ubijen šalicom otrovana mlijeka, dok je ubojičina šalica ostala netaknuta – možemo pročitati: “[Komesar] je lagano kimnuo. ‘Ubojica ne pije mlijeko’, rekao je tiho. ‘Kako dobar naslov za kriminalistički roman!’” (Simmel 1950a: 131). Vjerojatno se u romanu može pronaći niz književnih reminiscencija – ovdje samo poneke: u prizoru u kojem Walter Lang spašava voljenu Mariju odgovarajući pasus glasi: “vera se preko gomile ruševina i oprezno se popeo na vijugave stepenice. Brojao je stube. Bilo ih je trideset i devet.” Broj stuba za samu priču je irelevantan, ali vjerojatno predstavlja reminiscenciju na poznati roman Johna Buchana, *Trideset i devet stuba* (*The Thirty-Nine Steps*), a još i više na istoimeni film Alfreda Hitchcocka iz 1935. godine.

Simmelov drugi roman, također objavljen 1950. godine, nosi naslov *Samo dvaput se živi* (*Man lebt nur zweimal*). Možda valja spomenuti da je Simmel taj naslov izmislio godinama prije Iana Fleminga, čiji je roman o Jamesu Bondu *Samo dva puta se živi* (*You Only Live Twice*) objavljen tek 1964. godine.

U ovom romanu postoji pripovjedač u prvom licu, bečki glumac Peter Gordon, koji se slučajno uplete u kriminalistički slučaj te kasnije uz pomoć neimenovanog pisca napiše knjigu o tome. Radnja se odigrava u Beču, uglavnom na terenima produkcijske kuće Wien-Film, i to između 8. i 15. siječnja 1950. godine.

Jako je zanimljiva glavna premisa priče. Trideset četverogodišnji Peter Gordon, poznata austrijska filmska zvijezda, plati svojem filmskom dvojniku Jakobu Reinhardu da ga zastupa na nekoj filmskoj premijeri; Peter Gordon si naime konačno želi priuštiti nekoliko dana odmora. Reinhard je Peteru Gordonu sličan poput brata blizanca i na toj premijeri biva ustrijeljen. Ubojica je očigledno namjeravao ubiti Gordona. Gordon zbog toga privremeno preuzima Reinhardov identitet kako bi izbjegao drugi mogući pokušaj ubojstva.

Petera Gordona u njegovom novom identitetu Jakoba Reinharda uvuku u njegove mnogobrojne poslove u podzemlju, o njima Gordon naravno nije

imao pojma. Pored toga prividno mrtvi Gordon saznaje što su ljudi oko njega doista mislili o njemu. Mora se također suočiti s činjenicom da je njegova ljubavnica, glumica Clarissa Thorwald, istinska *femme fatale*, imala aferu s Reinhardom. No zauzvrat naleti na pravu ljubav, mladu glumicu Gerdu Singer, koja jedina prozre prevaru i prepoznaje ga, jer tko istinski voli, ne može ga zavarati lažni identitet. Nakon drugog ubojstva – Clarissa Thorwald biva ustrijeljena – nakon mnogo zapleta, otmica, opasnih scena proganjanja, bježanja i spasa u posljednji tren – slučaj se rješava. Ubojica je pouzdana sekretarica Petera Gordona Andrea Kramer, ona je još u tridesetim godinama 20. stoljeća, dok je živjela u Berlinu, bila udana za Reinharda. Još uvijek ga voli i s Gordonovog računa je na Reinhardov transferirala velike novčane sume kako bi pokrila njegove kartaške dugove. Budući da se pribojavala da će Gordon otkriti njezine prevare, naprasno ga je ustrijelila – ne znajući pri tome da je umjesto njega ubila Gordonova dvojnika i svojeg ljubavnika.

Ponovno se postavlja pitanje: ima li taj roman bliskosti s američkom tradicijom *hard-boiled* romana? Što pronalazimo u toj knjizi – a što ne?

Peter Gordon, pripovjedač u prvom licu, znatno se razlikuje od Philipa Marlowea, romantično-ciničnog protagonista iz Chandlerovih romana. On je doduše čuvena filmska zvijezda, no unatoč tome prilično naivni Svatković i jednostavno je zalutao u taj slučaj. Malo saznajemo o njegovoj prošlosti. Bio je glumac u bečkom Kazalištu u Josefstadtu, potom je unovačen u Wehrmacht, dospio u sovjetsko ratno zarobljeništvo, kako bi se 1947. godine vratio u Beč i ondje započeo uspješnu filmsku karijeru. Nikada ne reflektira o svojim ratnim doživljajima ili nacističkom razdoblju. U pripovijedanom vremenu živi u osiguranom i privilegiranom svijetu.

Naravno, neobična je proturječnost između tvrdnji Petera Gordona o vlastitoj biografiji i činjenica prikazanih u svijetu romana. Gordon tvrdi da ima 34 godine, počeo je glumačku karijeru s 22 godine i nakon nekoliko godina na različitim pozornicama bio je angažiran u Kazalištu u Josefstadtu 1937. godine. Ukoliko je sve to točno, u doba radnje romana bi morao biti stariji od 34 godine. Gordon možda laže o svojoj dobi. Možda laže i o drugim stvarima. Možda se radi o nepouzdanom pripovjedaču. Ili se radi samo o greški autora Johannesesa Maria Simmela. U svakom slučaju, neobično je što ne možemo vjerovati Gordonovom prikazu svojega vlastitog života u kasnim tridesetim godinama 20. stoljeća.

Osim toga, u romanu nalazimo sličan svijet kao u *Ubojica ne pije mlijeko*. Beč je grad u kojem kriminalci obavljaju svoje sumnjive poslove u mutnim barovima. Zločinci bi mogli potjecati iz Hammettovih ili Chandlerovih romana ili iz filmova s Humphreyjem Bogartom, primjerice dvoje gangstera koji prijete Peteru Gordonu jer smatraju da je on Reinhard: veliki debeli muškarac i mali mršavac kojega pripovjedač

naziva “štakor”. Gangsterski šef Karl, koji na koncu pomaže policiji da riješi slučaj, potajni je romantičar. Obožavao je glumicu Clarissu Thorwald i želi da se pronađe njezin ubojica.

Beč je ponovno poslijeratni grad, iako se ratna razaranja manje spominju nego u prethodnom romanu. Politička situacija ni sada ne igra nikakvu ulogu. Policija je opet jednoznačno na strani dobrih. I ponovno je kriminalistički slučaj na neki način povezan s prošlošću žrtava, ali ta mračna prošlost nema nikakve političke komponente u sebi.

Možemo sažeti na sljedeći način: u oba Simmellova kriminalistička romana svijet je sasvim poremećen kao u svakom tipičnom *hard-boiled* romanu. No nesretna sadašnjost nema baš nikakve veze s nacističkom prošlošću ili s Drugim svjetskim ratom. Naravno da su prikazani organizirani zločin i zločinačke bande. Ali zločin koji treba riješiti mogao je jednako tako potjecati iz nekog krimića Agathe Christie.

U oba romana naposljetku razotkriveni ubojica – tj. žena ubojica – dolaze iz inozemstva. Nešto, što se dogodilo u 1930-ima u inozemstvu – u Parizu (u *Ubojica ne pije mlijeko*) odnosno u Berlinu (u *Samo dvaput se živi*) – dovelo je niz godina kasnije u Beču 1950. do umorstva. Je li možda preuzetno ako u tom narativu prepoznamo odraz austrijskoga poslijeratnog konsenzusa? Naravno da se svijet raspada po šavovima, ali domaći ljudi za to ne snose nikakvu odgovornost.

Nakon Johannesesa Maria Simmela pažnju želim posvetiti dvojici bečkih autora koji su u ranim 1950-ima godinama zajednički pisali kriminalističke romane u *hard-boiled* žanru: Milo Dor i Reinhard Federmann.

Milo Dor rođen je 1923. u Beogradu kao sin liječnika, u Drugom svjetskom ratu se priključio komunističkom pokretu otpora, zarobljen je, mučen i naposljetku poslan u Beč na prisilni rad. Ostao je u Austriji i postao ugledan autor – od 1972. do 1988. bio je potpredsjednik austrijskoga PEN-Cluba. Milo Dor umro je 2005. godine. Njegov također 1923, ali u Beču, rođeni prijatelj Reinhard Federmann bio je sin suca kojeg su nacisti otpustili kao “polužidova”. Federmann je unovačen u Wehrmacht, 1942. godine dospio je u sovjetsko ratno zarobljeništvo i 1945. se vratio u Beč. Njegov književni put, unatoč sveopćem priznanju, nikada nije doveo do stvarnog uspjeha kod publike. Federmann je umro 1976. godine.

Dor i Federmann vrlo su brzo shvatili da im njihovi ambiciozni književni tekstovi ne donose dovoljno novca da bi od njih mogli živjeti. Zbog toga su zajednički počeli pisati kriminalističke romane. Mnogo godina kasnije, 1984, kada je njihov prvi zajednički roman, *Internacionalna zona (Internationale Zone)* bio ponovno objavljen, Milo Dor je napisao pogovor u kojem je naveo da inspiracija za njega potječe od kratkog romana Grahama Greenea *Treći čovjek (The Third Man)*, 1949), taj je roman postigao svjetski uspjeh kao film. “Zašto Beč iz doba savez-

ničke okupacije [...] ne bi potaknuo našu maštu, kada smo mi ovdje živjeli i bolje ga poznavali od njega [=Grahama Greenea]?” (Dor/Federmann 1953a: 239).

Roman iz 1951. ipak nije bio tako uspješan kako su se dvojica mladih autora nadala. Prema Dorovom pogovoru roman je objavljen tek 1953. u nekom njemačko-austrijskom džepnom izdanju te kao roman u nastavcima u socijaldemokratskim novinama *Neue Zeit* iz Graza. Već ranije su obojica autora prodali roman poznatom njemačkom izdavaču Helmutu Kindleru, on ga je namjeravao objaviti kao roman u nastavcima u jednom od svojih ilustriranih časopisa. No urednici časopisa smatrali su da je tekst ipak “previše književan”. Milo Dor objašnjava 1984. godine: “U to doba su klasici američkoga kriminalističkog romana Dashiell Hammett i Raymond Chandler, koji su nam poslužili kao uzori, u Saveznoj Republici Njemačkoj bili još sasvim nepoznati” (isto, 240).

Kada je Kindler nekoliko godina kasnije ponovo htio objaviti roman, zamolio je Dora i Federmanna da napišu uvodna poglavlja i novo zaključno poglavlje, dakle okvirnu radnju koja bi trebala aktualizirati roman. Autori su doduše ispunili njegovu želju, ali su se urednici časopisa i taj put suprotstavili namjeri izdavača te je prošireni roman ostao neobjavljen.

Neobična povijest objavljivanja time nije bila završena. 1956. i 1957. objavljene su nizozemska, danska i švedska verzija proširenog romana. 1961. godine nakladnik Sigbert-Mohn iz Gütersloha objavio je njemačko izdanje, no bez kasnije dopisanih poglavlja. Kada je potom bečki Picus 1984. ponovno objavio roman, Milo Dor je ustanovio da se više ne može pronaći verzija uvodnih poglavlja na njemačkom jeziku, zbog čega su ih morali ponovno prevesti s nizozemskog. Prevoditelj je bio Reinhard Prießnitz.

Internacionalna zona je u novije vrijeme pobudila interes istraživača.⁶ Radnja romana zbiva se u Beču u proljeće 1950. godine. Uglavnom se pripovijeda priča mladoga rumunjskog krijumčara po imenu Georgi Maniu, koji sam sebe naziva Georges Maine. Maine se nakon rata pojavio u Beču i izučio zanat kod lokalnog broja jedan u švercanju, Freddieja Hirscha. O Freddieju Hirschu ne saznajemo puno, osim činjenice da je u ranim danima oružjem opskrbljivao komuniste u Šangaju. Ta činjenica, kao i njegovo ime, upućuju na to da je tijekom nacističkog doba mogao biti židovski emigrant iz Šangaja.

Freddie Hirsch je razvio prilično uspješan poslovni model. Kupovao je cigarete u velikim količinama u marokanskom Tangeru, u “internacionalnoj zoni” te ih kroz Italiju u Mađarsku krijumčario do Beča. Mađarska komunistička partija i visoki časnici sovjetske zone u Austriji bili su njegovi partneri i pri tome dobro zarađivali. No to se promijenilo kada Sovjeti

od Freddieja zatraže podršku u kidnapiranju ljudi koji bježe u zapadne austrijske zone. Freddie u tome ne želi sudjelovati, dok Georges Maine s time nema problema. Tako uz sovjetsku pomoć Maine sruši Freddieja i preuzme njegov krijumčarski imperij.

U Beču se pojavljuje Maineov prijatelj iz djetinjstva iz Bukurešta, pjesnik Peter Margul, kojega poznavatelji smatraju “jednim od najboljih pjesnika na njemačkom jeziku” (Dor/Federmann 1953a: 78). Petre Margul je sasvim jasno modeliran prema Paulu Celanu, koji je 1948. proveo nekoliko mjeseci u Beču. U romanu Petre Margul saznaje da njegov velikodušni prijatelj Maine nije samo švercer cigaretama – što Peteru ne smeta – nego također i beskrupulozni trgovac ljudima, jer žrtve koje je prodao Sovjetima završavaju u Gulagu.

Nakon što jedan pokušaj otmice propadne i suučesnike Georgesa Mainesa uhite Amerikanci, Sovjeti Mainea strpaju u “preventivni zatvor”, kako bi prikrili skandal koji se pojavio na naslovnim stranicama svih austrijskih novina. Peter Margul svojem bivšem prijatelju pomogne u bijegu tako što potkupljuje sovjetskog vojnika čuvara. No potom napušta Beč i odlazi u Pariz. Georgesa Mainea njegov prijašnji partner pak namami u stupicu kojom prilikom ga u bijegu ubijaju američki vojni policajci.

Koji se elementi ovoga romana mogu pripisati tradiciji *hard-boiled* žanra? Slično kao u Simmelovom romanu *Ubojica ne pije mlijeko*, ne postoji pojedinačni istražitelj kao protagonist. Perspektive se izmjenjuju; nositelji perspektive su, uz Georgesa Mainea i Petrea Margula, također različiti drugi sporedni likovi. No Beč u romanu je ponovno Beč iz *Trećeg čovjeka*. Likovi agiraju u dubioznim noćnim lokalima i otrcanim hotelima. Sve i svatko je potkupljiv, gotovo svi su korumpirani. Moral ne vrijedi ništa, novac upravlja svijetom. No, za razliku od Simmelovih romana, ne postoje samo zli likovi. To što likovi postupaju onako kao što postupaju, može se pripisati vladajućim političkim i socijalnim prilikama. Peter Margul, jedan od rijetkih pozitivnih likova pita se zašto je njegov prijatelj Georges postao hladnokrvni trgovac ljudima:

Ljudi se ne rađaju takvima. Takvi postanu. Polagano i pažljivo otkidaju ti jedan komadić savjesti za drugim. Govore ti: smiješ ubijati, trebaš, moraš, za nečiju glupavu glavu, koja čak nije ni od zlata, nego samo od govana. Samo od govana. A kada to jednom shvatiš, tada sam ubijaš dalje, sam za sebe. Za svoju vlastitu glupu glavu. Je li to tako velika razlika? (Isto, 122)

Sličnim argumentima Georges Maine opravdava svoje poslove pred svojom prijateljicom Ilse kada ga ona zabrinuto upita što se događa s ljudima koje je prodao Sovjetima:

Ali to stvarno nije naša stvar. Mi igramo za zelenim stolom i nismo gori od diplomata koji uokolo hodaju u crnim odijelima i zaključuju mir ili objavljuju rat. [...] Oni si ne razbijaju glavu pitanjima što će se dogoditi s ljudima čiju sudbinu određuju. (Isto, 129)

⁶ Usp. Stocker: *Jenseits des “Dritten Mannes”*; Hader: *Hard-boiled in Wien*; Maurer, Neumann-Rieser, Stocker: *Diskurse des Kalten Krieges*.

Europska povijest s njezinom sklonosti da ubija za vlastitu ideologiju, primjeri prije- i poslijeratne diplomacije, sve je to potisnulo etička pitanja u pozadinu. Svi djeluju bezobzirno kako bi pogurali vlastite interese, bez obzira na to radi li se o političkim i ideološkim interesima ili jednostavno o zaradi i novcu.

U romanu *Internacionalna zona* Beč je iskvaren do srži, grad je “prava zamka” (isto, 224), iz koje su uspjeli umaći samo Petre Margul i – u posljednjem poglavlju – Freddie Hirsch. Za razliku od Simmela, Dor i Federmann ne smještaju zlikovce izvan svoje zemlje. Rođeni Bečani i došljaci imaju iste sklonosti prema zločinu, ali jednako tako i priliku da se odreknu zla.

Radnja kriminalističkog romana *Internacionalna zona* zasnovana je na povijesnim činjenicama o Beču u poslijeratnom razdoblju kada su sovjetske vlasti doista nalagale otmice i kidnapiranje ljudi iz zapadnih zona i u kojem je šverc korumpirao cijelo društvo. U svom pogovoru Milo Dor otkriva da mnoge činjenice i informacije potječu od reportera *Arbeiterzeitung* Franza Kreuzera, koji će kasnije preuzeti vodeću ulogu u austrijskom medijskom svijetu te je od 1985. do 1987. bio i austrijski savezni ministar za zdravlje i okoliš. Kreuzer je 1956. i sam objavio roman pod naslovom *Crno sunce* (*Die schwarze Sonne*) u kojem osuđuje sovjetske otmice ljudi.

Pa ipak, želim dovesti u pitanje može li se *Internacionalna zona* doista svrstati u tradiciju američkih *hard-boiled* romana, za razliku od tvrdnji Mile Dora. Mračna atmosfera, likovi iz polusvijeta i pesimistični pogled na svijet doduše upućuju na poetiku Hammetta i Chandlera. Narativni diskurs, portretiranje većine karaktera uz puno razumijevanja i uz pomoć njihove vlastite perspektive, kao i narativno zgražanje nad sveopćim rasulom vrijednosti, upućuju na drugu književnu tradiciju, a to je prosvjetiteljstvo i realizam 19. stoljeća: melankolični pogled na svijet onakav kakav on jest.

Kao što je rečeno, Dor i Federmann su nekoliko godina nakon prvog objavljivanja napisali nekoliko novih uvodnih poglavlja i završno poglavlje. Tom okvirnom radnjom su roman sasvim jasno postavili u tradiciju *hard-boiled* romana. Predložak je sasvim sigurno bio *Maltese Falcon* (*Malteški sokol*) Dashiella Hammeta, očajnička potraga za vrijednim objektom koji se na koncu pokazuje kao privid. U novoj verziji *Internacionalne zone* suučesnika Georges Mainesa nakon pet godina otpuste iz zatvora i on se tada pokušava dočepati švicarskoga bankovnog računa ubijenog Mainesa. Nakon mnogo muke prisiljen je saznati da je komunistička vlada u Rumunjskoj zaplijenila novac s njegova računa.

Potruga za vrijednim objektom koji se pokazuje kao privid tvori radnju drugoga kriminalističkog romana iz pera Dora i Federmanna *I jedan slijedi za drugim* (*Und einer folgt dem anderen*).

I u ovom slučaju kasnije napisani pogovor Mile Dora nudi vrijedne pozadinske informacije o nastanku

romana. Dor tvrdi, vjerojatno sasvim s pravom, da su on i Federmann “na njemačkom govornom prostoru” bili prvi koji su napisali “novu vrstu kriminalističkog romana na našem književnom polju”: romane koji se nisu orijentirali prema “nakladnim gigantima Agathi Christie i Edgaru Wallaceu”, nego su imali sasvim drugačije uzore:

tada u Europi gotovo sasvim nepoznate Amerikance Raymonda Chandlera i Dashiella Hammetta, čiji su kriminalistički romani više izrekli o životu i atmosferi u svojoj zemlji tijekom dvadesetih, tridesetih i četrdesetih godina od mnogih znanstvenih i političkih analiza. (Dor/Federmann 1953b: 187)

Kao što je Dor naveo, on i Federmann nisu bili zainteresirani da “privedu zločinca ili zločinu prikazujući oštroumne istrage nekog inspektora”. Daleko im je više bilo stalo do “oslikavanja društvenih i političkih prilika zbog kojih donekle normalni građani postaju kriminalcima”. Milo Dor također otkriva da su se on i Federmann dobro zabavljali pišući tu knjigu,

jer smo poznavali svijet malih i velikih švercera, pustolova, starih nacista, tipova koji su i dalje bili ovdje i pokušavali loviti u mutnom, okupacijskih časnika, pravih i tobožnjih špijuna što je na površinu izbacio Hladni rat, i mnogih djevojaka koje su se predavale izazovima naizgled slobodnog života uz razuzdanu radost ili pritajenu melankoliju. (isto, 188)

Dor nastavlja: “Mi smo se također puno smijali tijekom rada na knjizi. Život je u to doba bio tako lažan i prevarantski da smo mu se mogli samo smijati.” Doista, *I jedan slijedi za drugim* obilježen je crnim humorom i nipošto nije tako melankoličan kao *Internacionalna zona*. Radnja je doduše krajnje komplicirana, no može se svesti na jednostavan nazivnik. Pripovjedač u prvom licu, cinični i otvrdnuli bečki reporter Alex Lutin prisiljen je izvještavati o okrutnom zločinu: mlada žena očito je postala žrtvom seksualnog ubojstva. Lutin otkriva da je bila ljubavnica visokoga sovjetskog časnika. Reportera sovjetska strana tada putem prijetnji i potkupljivanja pokušava prisiliti da obustavi svoja istraživanja. Događaju se i druga ubojstva i samoubojstva, divlji progon vodi kroz sve austrijske okupacijske zone, sve dok Lutin u Salzburgu i Innsbrucku ne spozna da su svi akteri, uključujući i francusku tajnu službu, u potrazi za vrijednim dokumentom, tajnim nacionalsocijalističkim planom naoružanja. I Lutina obuzme sveopća pohlepa kada ga suradnik američke tajne službe obavijesti da je navodni dokument zapravo krivotvorina. Krivotvoreni dokument potom prodaje Sovjetima, koji mu plate krivotvorenim novcem, što on prekasno otkrije. Otrijeznjen baca krivotvoreni novac u rijeku Salzach i samokritično si priznaje da nije ništa bolji od svih ostalih aktera.

Naravno, u priči se pojavljuje niz etičkih pitanja i ponovno je oslikan svijet koji se raspada po šavovima. Ali ovdje su metafikcionalni, možda čak i

parodistički elementi, iznimno upadljivi. Dor i Federmann namigujući upućuju da točno znaju kakvu vrstu romana žele napisati. Ruski karakteri nazvani su po piscima – Puškin, Kornejčuk i Simonov. Sumnjivi lik koji ima kontakte s tajnim službama zove se Armin Koestler – sasvim očigledno parodija na sveprisutnoga Arthura Koestlera. Policijski inspektor Hegner pri svojem prvom susretu s Lutinom razgovara o američkom kriminalističkom filmu kojeg je upravo gledao: *Goli grad*. Taj film Julesa Dassina iz 1948. godine (*The Naked City*) počinje jednako kao i aktualni kriminalistički slučaj: pronađen je ženski leš u kadi. Omiljeni bar Alexa Lutina je upravo bar u kojem je Orson Welles često boravio tijekom snimanja *Trećega čovjeka* – barem tako tvrdi barmen, koji također govori o tome da se sprijateljio s Orsonom Wellesom i Ritom Hayworth. Općenito, Alex Lutin ima sva svojstva *hard-boiled* detektiva. On je ciničan, mizogin i iskorištava ljubavnice za svoje vlastite ciljeve. No, u usporedbi s Chandlerovim Philipom Marloweom škrtim na riječima, on je za pripovjedača suviše brbljav.

Jednako kao i u *Internacionalnoj zoni*, evocirana je suvremena pozadina zbivanja, no u nešto skromnijoj mjeri. I ovdje se pojavljuju sovjetske otmice, još uvijek je riskantno prelaziti granicu pojedinih zona, okupacijske trupe i dalje kooperiraju s organiziranim kriminalom. Dor i Federmann su čak pošli od dva stvarna spektakularna slučaja ubojstva koji su se zbili u Beču i Tirolu u studenom 1949. (Maurer i dr., 380f). Ipak je *I jedan slijedi za drugim* prije satirička slika austrijskoga poslijeratnog doba, a manje njegov melankolični portret. *Hard-boiled* je u ovom slučaju prije svjesno izabran pripovjedni oblik, ironična intertekstualna igra, nego ozbiljan pokušaj da se književno obradi moralna zapuštenost iz ranih 1950-ih godina.

Što je zaključak? U ranim 1950-im godinama u Austriji su napisani kriminalistički romani koji su svjesno (kod Dora i Federmann) ili donekle nesvjesno (kod Simmela) preuzeli model *hard-boiled* krimića. Kako o kriminalističkim romanima iz nacističkog razdoblja nismo dovoljno informirani, ne možemo jednoznačno objasniti u kojoj su mjeri ti romani posezali za domaćom tradicijom, a u kojoj mjeri se radi o američkom kulturom transferu. Mladi autori su, kako se može pretpostaviti, sami sebe vidjeli kao sljedbenike Hammetta i Chandlera. Ti su romani doista, unatoč njihovim senzacionalističkim radnjama, donekle realistični prikazi situacije u poslijeratnoj Austriji. No, po mom mišljenju, ti se romani sasvim jasno razlikuju po svojoj književnoj kvaliteti. Dor i Federmann se bave kompleksnim političkim i moralnim proturječjima Hladnoga rata; Simmel nasuprot tome njih koristi samo kao pozadinu za inače nesigifikantnu kriminalističku priču.

S njemačkoga, po rukopisu, prevela
Milka CAR

LITERATURA

- Aspetsberger, Friedbert 1999. "Simmel ist keine 'Marquise Valtentante'. Vorwort des Herausgebers". U: Friedbert Aspetsberger (ur.) *Johannes Mario Simmel lächelt*. Innsbruck–Wien: Studienverlag, str. 7–16.
- Dor, Milo; Reinhard Federmann 1953a [1994]. *Internationale Zone*. Wien: Picus.
- Dor, Milo; Reinhard Federmann 1953b [1995]. *Und einer folgt dem anderen. Kriminalroman*. Wien: Picus.
- Götting, Ulrike 1998. *Der deutsche Kriminalroman zwischen 1945 und 1970. Formen und Tendenzen*. Wetzlar: Kletsmeier.
- Götz von Olenhusen, Irmtraud 2009. "Mord verjährt nicht. Krimis als historische Quelle (1900–1945)". U: Barbara Korte, Sylvia Paletschek (ur.) *Geschichte im Krimi. Beiträge aus den Kulturwissenschaften*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Hader, Markus 2013. *Hard-boiled in Wien. Genrecharakteristika der amerikanischen Thrillerliteratur bei Milo Dor und Reinhard Federmann*. Diplomski rad, rukopis. Beč.
- Hall, Katharina (ur.) 2016. *Crime Fiction in German. Der Krimi*. Cardiff: University of Wales Press.
- Hansel, Michael; Michael Rohrwasser (ur.) 2010. *Kalter Krieg in Österreich. Literatur – Kunst – Kultur*. Wien: Zsolnay.
- Kemmer, Wolfgang 2001. *Hammett – Chandler – Fauser. Produktive Rezeption der amerikanischen hard-boiled school im deutschen Kriminalroman*. Köln: Teiresias Verlag.
- Maurer, Stefan; Doris Neumann-Rieser; Günther Stocker 2017. *Diskurse des Kalten Krieges. Eine andere österreichische Nachkriegsliteratur*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.
- McCann, Sean 2010. "The hard-boiled novel". U: Catherine Ross Nickerson (ur.) *The Cambridge Companion to American Crime Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, 42–57.
- Nünning, Vera (ur.) 2008. *Der amerikanische und britische Kriminalroman. Genres – Entwicklungen – Modellinterpretationen*. Trier: WVT.
- Obst, Barbara 2009. "Mörderische Erinnerungen". U: Mireille Tabah (ur.) *Gedächtnis und Widerstand. Festschrift für Irene Heidelberger-Leonard*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, str. 297–305.
- Osterwalder, Sonja 2015. "'Guess again'. Aufklärung in den hard-boiled Romanen". U: Clemens Peck i Florian Sedlmeier (ur.) *Kriminalliteratur und Wissensgeschichte. Genres – Medien – Techniken*. Bielefeld: transcript, str. 161–172.
- Schmid, Wolf 2014. *Elemente der Narratologie*. 3. dopunjeno i prošireno izdanje. Berlin: De Gruyter.
- Simmel, Johannes Mario 1950a. *Der Mörder trinkt keine Milch. Ein Kriminalroman*. Buchverlag Demokratische Druck- und Verlags-Gesellschaft Linz (Bären-Bücher. Roman-Serie br. 19).
- Simmel, Johannes Mario 1950b. *Man lebt nur zweimal. Ein Kriminalroman*. Buchverlag Demokratische Druck- und Verlags-Gesellschaft Linz (Bären-Bücher. Roman-Serie br. 21).
- Stocker, Günther 2010. "Jenseits des 'Dritten Mannes'. Kalter Krieg und Besatzungszeit in österreichischen Thrillern der fünfziger Jahre". U: Hansel, Michael i Michael Rohrwasser (ur.) *Kalter Krieg in Österreich. Literatur – Kunst – Kultur*. Wien: Zsolnay, str. 108–122.

Stocker, Günther; Michael Rohrwasser (ur.) 2014. *Spannungsfelder. Zur deutschsprachigen Literatur im Kalten Krieg (1945–1968)*. U suradnji: Stefan Maurer i Doris Neumann-Rieser. Wuppertal: Arco.

Würmann, Carsten 2004. "Zum Kriminalroman im Nationalsozialismus". U: Bruno Franceschini (ur.) *Verbrechen als Passion. Neue Untersuchungen zum Kriminalgenre*. Berlin: Weidler Buchverlag, str. 143–186.

Würmann, Carsten 2009. *Zwischen Unterhaltung und Propaganda. Das Krimigenre im Dritten Reich*. Doktorska disertacija, rukopis. FU Berlin. URL: http://www.diss.fu-berlin.de/diss/receive/FUDISS_thesis_000000095723.

SUMMARY

AMONG MURDERERS AND BOOTLEGGERS. POST-1945 AUSTRIA IN THE CONTEMPORARY HARD BOILED DETECTIVE NOVELS.

The end of the Second World War and the American occupation resulted in a big influx of American popular culture into Austria. One of the literary genres introduced to the reading public and imitated by Austrian writers was the so-called hard-boiled detec-

tive novel that had flourished in the USA during the 1930s and 1940s. Crime fiction was still considered lowbrow in Austria; writers who published this kind of literature did so chiefly in order to earn enough money to be able to write "serious" literature.

This article analyzes two lesser known novels by Johannes Mario Simmel (*The Murderer Does Not Drink Milk* and *You Only Live Twice*) and two novels written in collaboration by Milo Dor and Reinhard Federmann (*International Zone* and *And One Follows the Other*). I argue that these books, by dealing with the physical and moral devastation Austria faced after the Nazi period, provide us with a more accurate picture of the post-war-situation than many of the highly regarded "serious" attempts to come to terms with post-1945 life. Still, Simmel, while providing some insight into post-1945 Vienna, basically wrote insignificant crime stories whereas Dor and Federmann managed to deal with the political and moral complexities of the era.

Key words: Austrian literature after 1945, (hard boiled) detective novels, Johannes Mario Simmel, Milo Dor, Reinhard Federmann